

En *paideia* som ger förstånd och kunskap: Bibelns relation till antik utbildning

TOBIAS HÄGERLAND

Göteborgs universitet

tobias.hagerland@lir.gu.se

Ämnet för de Exegetiska dagarna 2022 – och därmed för flera av artiklarna i detta nummer av *SEÅ* – är Bibelns relation till antik utbildning. I denna introduktionsartikel vill jag först av allt problematisera och precisera vår användning av de till synes självförklarande, men egentligen delvis missvisande, termerna ”Bibeln” och ”antik utbildning”. Därefter kommer jag att ge en kortfattad översikt över forskningen om utbildning, undervisning och lärande i antiken, med fokus på de hebreiska och grekiska kultursfärer inom vilka de bibliska skrifterna tillkom. Slutligen kommer jag till frågan om förhållandet mellan dessa skrifter och antika utbildningspraktiker. Som vi ska se består det förhållandet inte bara i att de bibliska författarna måste ha stiftat bekantskap med sådana praktiker när de lärde sig att skriva och komponera texter. Troligen fyllde också en del av skrifterna, var och en för sig och/eller som skriftsamlingar, mycket tidigt en funktion som utbildningstexter. Det innebär att de sannolikt kopierades eller rent av komponerades i syfte att etablera och upprätthålla en specifik kulturell ”läroplan” – eller ett slags kulturkanon, för att använda ett aktuellt ord.

Som många exegeter har påtalat är det inte alls självklart vad som avses med ”Bibeln”.¹ Fram till dess att de heliga skrifterna samlades i kodexform, vilket bland kristna skedde med början på 100-talet och bland judar långt senare, var de rent fysiskt bokrullar som tänktes ingå i

¹ Se till exempel Hanna Stenström, ”Bibeln i politiken: Ett växande forskningsfält”, *SEÅ* 87 (2022): 1–27 (1–2).

en kollektion med skiftande omfång.² En effekt av detta in i vår tid är som bekant att olika religiösa grupperingar håller sig med olika definitioner av ”Bibeln” med avseende på omfång, upplägg och textform. Under århundradena kring vår tideräknings början var produktionen av judiska och med tiden kristna texter ymnig, och flera av de skrifter som senare har kommit att kallas apokryfiska, pseudepigrafiska eller intertestamentala har någon gång betraktats som lika heliga och identitetsskapande som böckerna i dagens bibelutgåvor. När vi som historiskt orienterade exegeter talar om ”Bibeln” kan vi därför knappast använda termen annat än i en vag betydelse: en korpus vars kärna utgörs av Lagen, Profeterna och Skrifterna men som också kan innehålla andra antika auktoritativa texter direkt eller indirekt relaterade till denna kärna.

Ett annat svårdefinierat begrepp är ”antik utbildning”. Vår tids och kulturs föreställningar om bildning, utbildning och relationen däremellan skiljer sig på många sätt från den antika världens. Som en påminnelse om det kommer jag att ansluta till ett numera utbredd bruk och använda den grekiska termen *paideia* (παιδεία) med dess motsvarigheter på hebreiska och latin, *mūsar* (מוסר) respektive *educatio*. Betydelsen av dessa ord omfattar vad vi idag brukar mena med utbildning, men mycket mer än så, och vi börjar därför med att se närmare på de termerna.

BILDNING OCH UTBILDNING: *PAIDEIA*, *MŪSAR* OCH *EDUCATIO*

På svenska gör vi idag en ganska tydlig åtskillnad mellan bildning och utbildning. För att tala med *Nationalencyklopedien*: ”Medan utbildningens mål är en bestämd och begränsad yrkeskompetens, syftar bildning till en omvandling av hela människan.”³ Distinktionen kommer från tyska språket, från vilket verben ”bilda” och ”utbilda” (*bilden*, *ausbilden*) – med grundbetydelsen ”(ut)forma” – och de avledda substantiv-

² Se till exempel F. E. Peters, *The Voice, the Word, the Books: The Sacred Scripture of the Jews, Christians, and Muslims* (Princeton: Princeton University Press, 2007), 152–163.

³ *Nationalencyklopedin*, ”Bildning”. Online: <http://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/upplagsverk/encyklopedi/lang/bildning>.

en ”bildning” och ”utbildning” (*Bildung, Ausbildung*) lånades in så sent som på 1600-talet.⁴ I romanska språk, liksom i engelskan under påverkan av latin, är det emellertid vanligt att ord som *educazione, éducation, education* och så vidare, fungerar som motsvarighet till såväl ”bildning” som ”utbildning” på svenska. Latinets *educatio* avsåg ursprungligen inte något av dessa fenomen, utan snarare vad vi skulle kalla fostran eller uppfostran. I sin klassiska undersökning av utbildning i det gamla Rom noterade Stanley Bonner att

the Latin *educatio* referred not to schooling and intellectual progress but to the physical rearing of the child and his or her training in behaviour. A person who was *bene educatus* was not necessarily one who was ”well-educated” in our sense – he would be termed *eruditus* – but one who was ”well brought up”. It would be true to say that the best Roman parents and teachers were as much concerned about character and conduct as they were about the acquisition of culture.⁵

Den grekiska termen *paideia* används med ett vitt betydelseomfång som inkluderar både latinets *educatio* och *eruditio*. Liddle-Scott-Jones stora grekiska ordbok ger bland annat följande betydelser av det grekiska substantivet: ”rearing of a child”, ”training and teaching, education”, ”mental culture, learning”, ”art, science” och – i judiska och kristna texter – ”chastisement”.⁶ Den sistnämnda betydelsen, ”tuktan”, tycks ha uppstått genom inflytande från hebreiskan.⁷ Flera av betydelserna känner vi

⁴ Svenska Akademiens ordbok (SAOB), ”bilda” v. 1. Online: <http://www.saob.se>.

⁵ Stanley F. Bonner, *Education in Ancient Rome: From the Elder Cato to the Younger Pliny* (Berkeley: University of California Press, 1977), xi.

⁶ LSJ, s.v. παιδεία.

⁷ Se Jason M. Zurawski, ”From Musar to Paideia, from Torah to Nomos: How the Translation of the Septuagint Impacted the Paideutic Ideal in Hellenistic Judaism”, i *XV Congress of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies*, red. Wolfgang Kraus, Martin Meiser och Michaël N. van der Meer (Atlanta: SBL, 2016), 531–554; Patrick Pouchelle, ”Kyropaideia versus Paideia Kyriou: The Semantic Transformation of Paideia and Cognates in the Translated Books of the Septuagint”, i *Pedagogy in Ancient Judaism and Early Christianity*, red. Karina M. Hogan, Matthew Goff och Emma Wasserman (Atlanta: SBL, 2017), 101–134; idem, ”The Septuagintal

igen från nytestamentliga texters användning av substantivet och motsvarande verb. En blick på några textställen i 1981 års översättning räcker för att bekräfta ordens breda semantiska potential:

Varje bok i skriften är inspirerad av Gud och till nytta när man undervisar, vederlägger, vägleder och fostrar (πρὸς παιδείαν) till ett rättfärdigt liv ... (2 Tim 3:16)

Mose blev grundligt insatt (ἐπαιδεύθη) i den egyptiska visdomen och uppträdde med kraft i både ord och handling. (Apg 7:22)

Jag skall ge honom en läxa (παιδεύσας), sedan släpper jag honom. (Luk 23:16)

Det är denna mångtydighet hos *paideia* som har gjort att forskare ofta använder termen i transkriberad form i stället för att översätta den. Bruket etablerades av Werner Jaeger i hans monumentala verk *Paideia: Die Formung des griechischen Menschen*, som publicerades i tre band under åren 1934–1947.⁸ En inledande anmärkning till den engelska översättningen av Jaegers trilogi tog uttryckligen upp svårigheterna med att definiera *paideia* och omöjligheten av att hitta en lämplig motsvarighet till ordet på något modernt språk:

Paideia, the title of this work, is not merely a symbolic name, but the only exact designation of the actual historical subject presented in it. Indeed it is a difficult thing to define; like other broad comprehensive concepts (*philosophy*, for instance, or *culture*) it refuses to be confined within an abstract formula. Its full content and meaning become clear to us only when we read its history and follow its attempt to realize itself. By using a Greek word for a Greek thing, I intend to imply that it is seen with the eyes, not of modern men, but of Greeks. It is impossible to avoid bringing in modern expressions like *civilization*, *culture*, *tradition*, *literature*, or *education*. But none of them really covers what the Greeks meant by *paideia*.⁹

Paideia and the Construction of a Jewish Identity during the Late Hellenistic and Early Roman Period”, *CBQ* 81 (2019): 33–45, angående betydelseförskjutningen hos *παιδεία* i Septuaginta.

⁸ Werner Jaeger, *Paideia: Die Formung des griechischen Menschen*, 3 vol. (Berlin: de Gruyter, 1934–1947).

⁹ Werner Jaeger, *Paideia: The Ideals of Greek Culture*, övers. Gilbert Highet, 3 vol. (Oxford: Blackwell, 1939–1945), 1:v.

Hur är det då med hebreiskan? I Septuaginta förekommer *παιδεία* 47 gånger som översättning av ett med någorlunda säkerhet identifierbart hebreiskt nomen, och i 37 av dessa fall utgörs detta underliggande nomen av מוסר. Omvänt översätts i Septuaginta 88 av de totalt omkring 100 förekomsterna av den hebreiska roten יסר med verbet παιδεύειν eller någon kognat.¹⁰ Vid första anblick tycks det uppenbart att מוסר är det ord som i klassisk hebreiska ligger närmast till hands för att uttrycka begreppet *paideia*. Saken kompliceras av att verbet יסר oftast används i betydelsen ”tillrättavisa”, ”förmåna”, ”tukta” och att מוסר i de flesta fall kan förstås som ”tillrättavisning”, ”förmåning”, ”tuktan” snarare än som *paideia* i den vida betydelse som inkluderar bildning och utbildning. Medan det grekiska ordet inte bara används om (ut)bildningsprocessen, utan också om (ut)bildningens innehåll, betecknar det hebreiska ursprungligen endast en process.¹¹ Men i tidigjudiska skrifter verkar de hebreiska och grekiska begreppen gradvis smälta in i varandra, inte bara så att *παιδεία* kan användas i betydelsen ”tuktan”, ”bestraffning”, utan också så att מוסר kan betyda *paideia*. Denna utveckling kan skönjas i vissa texter från Qumran.¹² Tydligast framträder den i Syraks bok:

En lära (מוסר/παιδεία) som ger förstånd och kunskap har skrivits ner i denna bok av Jesus, Syrak Elasars son, från Jerusalem, som lät vishet strömma ur sitt hjärta. (Syr 50:27, Bibel 2000)

Här avser מוסר något som går långt utöver förmaningar och tillrättavisningar – en ”lära”, som Bibel 2000 väljer att återge ordet, eller kanske ännu hellre en *paideia*. Det hebreiska ordet är inte längre begränsat till att användas om en process utan kan även avse bildningens innehåll.¹³

¹⁰ Hatch-Redpath, s.v. *παιδεία*; Pouchelle, ”*Kyropaideia*”, 101.

¹¹ Zurawski, ”From *Musar* to *Paideia*”, 529.

¹² Se Karina M. Hogan, ”Would Philo Have Recognized Qumran *Musar* as *Paideia*?”, i *Pedagogy in Ancient Judaism and Early Christianity*, red. eadem, Matthew Goff och Emma Wasserman (Atlanta: SBL, 2017), 81–100. Hogan pekar bland annat på 1QS^a 1 8, där rekonstruktionen מוסר dock är osäker.

¹³ Se också Syr 1:27; 41:15; Samuel L. Adams, ”Reassessing the Exclusivism of Ben

Vi kan således förutsätta att antikens människor, antingen de talade och tänkte på hebreiska, grekiska eller latin, med *mūsar*, *paideia* och *educatio* avsåg något betydligt bredare än vad vi brukar göra när vi talar om utbildning. Å andra sidan står det klart att de antika begreppen också innefattar undervisning och lärande. Vad vet vi om hur utbildning i trängre mening bedrivs i biblisk tid?

UNDERVISNING OCH LÄRANDE I ANTIKEN

Formerna för utbildning i det gamla Israel skiljer sig inte på något avgörande sätt från hur undervisning gick till i de omgivande kulturerna i Främre Orienten och runt Medelhavet. David Carr identifierar i sin monografi *Writing on the Tablet of the Heart: Origins of Scripture and Literature* (2005) tre bildningskulturer med särskilt inflytande på israelitisk utbildning, nämligen den mesopotamiska, den egyptiska och den grekiska. Det finns visserligen skillnader mellan dessa utbildningstraditioner, men framför allt likheter. Till dem hör en tendens att i första hand bibringa ”praktiskt oanvändbara” kunskaper i uråldriga språkformer och myter på bekostnad av mer samtidsrelevant förståelse och färdighet, något som uppenbart syftade till att skapa och upprätthålla ett avgränsat samhällsskikt, en bildad elit.¹⁴ Av undervisningsmaterial som finns bevarat från det gammalbabyloniska riket framgår att eleverna tillägnade sig grundläggande skrivkunnighet genom att kopiera enskilda ord eller kortare meningar från en förlaga producerad av läraren, alternativt genom att skriva ned dem efter muntlig diktamen.¹⁵ Denna didaktiska metod, som inte så mycket gynnar verklig textförståelse som ett ganska mekaniskt präntande, tycks ha tillämpats i så gott som alla anti-

Sira's Jewish *Paideia*”, i *Second Temple Jewish "Paideia" in Context*, red. Jason M. Zurawski och Gabriele Boccaccini (Berlin: de Gruyter, 2017), 47–69 (47); Pouchelle, ”*Kyropaideia*”, 118–119.

¹⁴ David M. Carr, *Writing on the Tablet of the Heart: Origins of Scripture and Literature* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 16–109.

¹⁵ Carr, *Writing*, 23–27.

ka skrivarkulturer, och den israelitiska är inget undantag. William Schniedewind har i sin bok *The Finger of the Scribe: How Scribes Learned to Write the Bible* (2019) uppmärksammat betydelsen av inskrifterna från Kuntillet 'Ajrud på nordöstra Sinaihalvön för vår förståelse av den utbildning som skrivarna bakom Hebreiska bibeln kan förmodas ha genomgått. Han menar att dessa inskrifter, som tillkom på 800-talet f.v.t., "are the key to unlocking the Hebrew alphabetic curriculum", eftersom de "provide the most varied set of school exercises within the ancient Hebrew epigraphic record".¹⁶ Schniedewinds analys visar att skrivarna i det gamla Israel måste ha utbildats för sin profession genom mer eller mindre samma metodik som användes för att träna kilskrifts-användarna i de angränsande kulturerna; bland inskrifterna från Kuntillet 'Ajrud finns förlagor och övningar anpassade till olika nivåer i skriverutbildningen – alfabetiska förteckningar, numeriska listor, ordlistor, brevformler och litterära texter.¹⁷ Med utgångspunkt i denna sorts lämningar och de bibliska texterna kan man dra en del slutsatser om de israelitiska skolorna.¹⁸ Vi saknar dock samtida texter som beskriver hur utbildningen gick till eller föreskriver en viss läroplan.

Läget är ett annat när det gäller grekiska och latinska utbildningspraktiker under hellenistisk och romersk tid. Här har vi en mängd källor att tillgå, inte bara sådana dokumentära källor som utgörs av undervisningsmaterial och elevtexter vilka framför allt har bevarats i den egyptiska öknen, utan också litterära, idealiserande framställningar av skola och utbildningsformer hos författare som Platon, Cicero och

¹⁶ William M. Schniedewind, *The Finger of the Scribe: How Scribes Learned to Write the Bible* (New York: Oxford University Press, 2019), 23.

¹⁷ Schniedewind, *Finger*, 25–40.

¹⁸ James L. Crenshaw, *Education in Ancient Israel: Across the Deadening Silence* (New York: Doubleday, 1998), 4–11. Se även William M. Schniedewind, *How the Bible Became a Book: The Textualization of Ancient Israel* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004); samt idem, "Scribal Education in Ancient Israel and Judah into the Persian Period", i *Second Temple Jewish "Paideia" in Context*, red. Jason M. Zurawski och Gabriele Boccaccini (Berlin: de Gruyter, 2017), 11–28.

Quintilianus. I forskningen har det länge antagits att vår kunskap om det hellenistiska ”utbildningssystemet” har varit tämligen detaljerad. I sin klassiska studie *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité* (1948) presenterade Henri-Irénée Marrou en sedermera mycket inflytelserik modell som han menade sig basera på källorna. Enligt Marrou bestod den antika skolan av tre stadier: 1) en primärskola för barn som var 7–14 år gamla, 2) en sekundärskola där ynglingar i 14–18-årsåldern bedrev vidare litterära och ”vetenskapliga” studier samt slutligen 3) en högre tertiärskola i vilken 18–20-åringar kunde rikta in sig på något av ämnena retorik, filosofi och medicin. På vart och ett av dessa tre stadier sköttes undervisningen av en särskild typ av lärare: alfabetiseringsläraren (*γραμματιστής*) förmedlade grundläggande skriv- och läskunnighet i primärskolan, grammatikläraren (*γραμματικός*) bedrev undervisning i grammatik och litteraturanalys i sekundärskolan och retorikläraren (*σοφιστής* eller *ρήτωρ*) gav högre undervisning åt de lyckligt utvalda som hade sociala och ekonomiska medel att nå den tredje och avslutande utbildningsnivån.¹⁹ Genom att samla och noggrant analysera det omfattande källmaterialet lade Marrou en solid grund för den fortsatta utforskningen av antik utbildning, även om nyare undersökningar har visat att hans knivskarpa bild av en offentligt reglerad skolgång inte motsvarar den mer komplexa historiska verkligheten.

Marrou's ingång hade varit att först och främst konsultera litterära källor som läroböcker, lärarhandledningar och andra texter med anspråk på att beskriva hur undervisning och lärande fungerade under antiken. Under 1900-talets sista årtionde började forskare emellertid vända uppmärksamheten mot dokumentära källor. Raffaella Cribiore har katalogiserat papyrer, ostraka och skrivtavlor som användes för skolövningar i Egypten och har utvecklat en metod för att åtskilja handstilarna hos elever på olika stadier i utbildningsgången. I sin bok *Gymnastics of the Mind: Greek Education in Hellenistic and Roman Egypt* (2001) ger hon

¹⁹ Henri-Irénée Marrou, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, 6 uppl., 2 vol. (Paris: Seuil, 1964), se särskilt 1:157–161, 171, 241.

en bild av de hellenistiska skolformerna som både är mer komplett och mer realistisk än det intryck man får av att studera och kombinera de idealiserande litterära källorna.²⁰ Parallellt med Cribiore har Teresa Morgan i *Literate Education in the Hellenistic and Roman Worlds* (1998) visat samma preferens för dokumentära förstahandskällor snarare än litterära skildringar av antik utbildning. Med en kritisk udd mot det harmoniserande tillvägagångssätt som Marrou och andra tillämpat argumenterar Morgan för att den antika skolan saknade allmän ”läroplan” eller ”studiegång” i egentlig mening. Hon noterar att

while a wide range of texts and exercises was in use overall, very few of them were *widely* used. Everybody, so far as we can see, learned to read and write through reading and writing letters, alphabets, and words ... It is plausible to suppose that everyone read and copied gnomic sayings: their number and distribution in place and time support it. It seems likely that Homer was very widely read, at least up to the end of the Roman period. Beyond these, what our survivals represent is less a curriculum than a free-for-all.²¹

Morgan föreslår att läroplansmodellen à la Marrou ska ersättas med vad hon kallar *core and periphery*, en ”kärna-och-periferi-modell”, där kärnan – det obligatoriska innehållet i all utbildning – utgjordes av grundläggande läs- och skrivfärdighet, memorerandet av sentenser och en del läsning av Homeros. Periferin var däremot, enligt Morgan, så skiftande till sin utformning att vi inte kan definiera den genom att hänvisa till specifika författare, verk, genrer eller metoder.²²

Stora delar av det bibliska materialet har tillkommit i miljöer där de hebreiska och grekiska utbildningskulturerna har korsats. Hur stora var egentligen skillnaderna mellan dessa kulturer? Det har ibland hävdats att den palestinsiska judendomens centrering kring läsning och

²⁰ Raffaella Cribiore, *Writing, Teachers, and Students in Graeco-Roman Egypt* (Atlanta: Scholars, 1996); eadem, *Gymnastics of the Mind: Greek Education in Hellenistic and Roman Egypt* (Princeton: Princeton University Press, 2001).

²¹ Teresa Morgan, *Literate Education in the Hellenistic and Roman Worlds* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 70.

²² Morgan, *Education*, 71–73.

tolkning av heliga skrifter medförde att judar hade en högre grad av läs- och skrivkunnighet och att de judiska utbildningsinstitutionerna var mer omfattande än den övriga hellenistiska världens. Catherine Hezser gedigna undersökning *Jewish Literacy in Roman Palestine* (2001) har dock visat att åtminstone skrivkunnigheten var mindre utbredd bland judar i det heliga landet än i det romerska riket överlag, något som delvis kan bero på att den judiska utbildningen var så starkt inriktad på att *läsa* den heliga texten.²³ Hezser har även noterat att de rabbiniska skolor som så småningom växte fram tycks ha haft en mer lokalt och individuellt anpassad utformning än senantikens grekiska skolor, vilka präglades av kosmopolitiska och kollaborativa ideal. Trots dessa skillnader är det lätt att se stora likheter, däribland den vikt som i utbildningen lades vid kulturellt betydelsefulla ”bastexter” – Torah i de judiska skolorna och Homeros i de grekiska.²⁴ Det verkar också klart att den didaktiska praktiken i judiska skolsammanhang där träning i skrivfärdigheter faktiskt förekom inte på något avgörande sätt skilde sig från den grekiskspråkiga skolans. Några fragment från Qumran innehåller nonsensord och alfabetiska förteckningar som sannolikt har utgjort någon form av skrivövningar.²⁵ Sådana övningar använde man sig också rutinmässigt av i skolor där grekiska var undervisningsspråket.

²³ Catherine Hezser, *Jewish Literacy in Roman Palestine* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2001), 68–89, 496–504.

²⁴ Catherine Hezser, ”The Torah versus Homer: Jewish and Greco-Roman Education in Late Roman Palestine”, i *Ancient Education and Early Christianity*, red. Matthew R. Hauge och Andrew W. Pitts (London: Bloomsbury T&T Clark, 2016), 6–24.

²⁵ Se Matthew Goff, ”Students of God in the House of Torah”, i *Second Temple Jewish "Paideia" in Context*, red. Jason M. Zurawski och Gabriele Boccaccini (Berlin: de Gruyter, 2017), 71–89 (86–88). Som Goff påtalar är sådana texter få till antalet, och de skulle kunna ha tillkommit då en skrivare ville prova ut sitt skrivdon snarare än när någon yngre medlem av gemenskapen lärde sig skrivandets konst. Å andra sidan bör gemenskapen ha haft ett direkt behov av att utbilda nya skrivare, och den i Qumran uppskattade Jubileerboken tecknar en idealbild av fadern som lär sin son att skriva. Om detta, se Cecilia Wassén, ”On the Education of Children in the Dead Sea Scrolls”, *SR* 41 (2012): 350–363 (355).

BIBELN OCH ANTIKA UTBILDNINGSPRAKTIKER

Till sist kommer vi till frågan: Vilken roll kan kännedom om antik utbildning spela för vår förståelse av Bibeln? Här kommer jag inte att försöka ge ett uttömmande svar, utan nöjer mig med att uppmärksamma tre viktiga aspekter.

Det kan för det första inte råda något tvivel om att de människor som producerade de bibliska texterna var (ut)bildade med allt vad detta innebar i den antika världen. De måste ha lärt sig att komponera texter inom ramen för en bredare kulturförmedling, *mūsar* eller *paideia*. Att exempelvis Paulus och evangelisterna författade sina verk på grekiska bör innebära att de hade lärt sig att forma bokstäver, stavelser och ord på samma sätt som andra elever i den hellenistiska skolan, men också att memorera, läsa, skriva ner och analysera sentenser och andra kortare texter av Homeros, Herodotos och Euripides. Bara i undantagsfall visar sig denna grekiska bildning explicit, som när Paulus citerar komediförfattaren Menandros sentens ”Av dåligt sällskap blir den bäste snart förstörd” (1 Kor 15:33).²⁶ Det är dock viktigt att komma ihåg att ”bas-texter” som Iliaden och Odysseen, trots att de aldrig citeras av Paulus eller i någon annan nytestamentlig skrift, ändå måste ha funnits inom dessa grekiskspråkiga författares referensramar.

För det andra kan vi ibland urskilja spåren av vanligt förekommande utbildningsövningar i texterna. Schniedewind påpekar till exempel att den akrostiska Ps 34 kan läsas som en skrivövning, vilken på olika intrikata sätt uppehåller sig vid sitt egentliga tema – alfabetet.²⁷ Många forskare har uppmärksammat att nytestamentliga texter återspeglar *progymnasmata*, en samling övningar som brukade användas på högre utbildningsnivåer för att träna studenternas retoriska förmågor.²⁸ Åtskilliga

²⁶ Se Ronald F. Hock, ”Paul and Greco-Roman Education”, i *Paul in the Greco-Roman World: A Handbook*, red. J. Paul Sampley (Harrisburg: Trinity Press International, 2003), 198–227 (208).

²⁷ Schniedewind, *Finger*, 66–69.

²⁸ Se Mikeal C. Parsons och Michael W. Martin, *Ancient Rhetoric and the New*

av de korta episoder som alltsedan den tidiga formkritikens dagar har ansetts utgöra evangelieberättelsernas byggstenar påminner starkt om den progymnastiska krian (gr. *χρεία*), ett slags mycket kondenserad berättelse som fokuserar på en minnesvärd utsaga eller handling tillskrivna en betydelsefull person. Det kan knappast betvivlas att de evangelister som omformulerade och omstrukturerade sina samlingar av minnesvärda historier om Jesus gjorde detta med hjälp av färdigheter som de förvärvat genom ”grammatiklärarens” undervisning.²⁹

Slutligen finns det för det tredje sådant som tyder på att de som sammanställde bibelböckerna ibland gjorde det med avsikten att etablera nya ”bastexter” som skulle definiera en alternativ *paideia* (eller *mūsar*). Josefus starka insisterande på att de heliga skrifterna är exakt tjugotvå (*C. Ap.* 1.41) – samma antal som bokstäverna i det hebreiska alfabetet – tyder enligt Carr på att forandet av en judisk ”kanon” tidigt uppfattades som inrättandet av en ”Hellenistic-style anti-Hellenistic curriculum”, det vill säga en textuell bas för den hebreiska bildningskultur som samtidigt efterhärmar och gör motstånd mot den dominanta grekiska kulturen. ”Bastexterna” i denna majoritetskultur, Iliaden och Odysseen, var nämligen redan i antiken indelade i tjugofyra sånger vardera, lika många som antalet bokstäver i det grekiska alfabetet.³⁰ Det är inte långsökt att se samlingen av de tjugotvå hebreiska böckerna som en spegling av detta arrangemang, även om det kan diskuteras i vilken mån den ska förstås som direkt ”antihellenistisk”.³¹ Vi kan jämföra med den

Testament: The Influence of Elementary Greek Composition (Waco: Baylor University Press, 2018), för en god introduktion.

²⁹ Se till exempel Tobias Hägerland, ”Reminiscences True, Noble and Beneficial: Mark 2:1–3:6 in the Light of Theon’s Chreia Exercises”, i *Genres of Mark: Reading Mark’s Gospel from Micro and Macro Perspectives*, red. Jacob P. B. Mortensen (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2022), 17–35.

³⁰ Carr, *Writing*, 248–251, 253–272.

³¹ Goff, ”Students”, 74–75. Se även den mer långtgående kritiken i John van Seters, ”The Origins of the Hebrew Bible: Some New Answers to Old Questions, Part Two”, *JANER* 7 (2008): 219–237 (233–235).

utveckling i Nya testamentet genom vilken ”evangeliet” gradvis etableras som en auktoritativ ”bastext” vilken är ”till nytta ... för *paideia*” (2 Tim 3:16). Denna utveckling börjar redan med Paulus åberopande av normativ tradition från Jesus (1 Kor 11:2, 23; 15:3) och kulminerar då ett Jesusord identifieras som ”Skriften” (1 Tim 5:18). Härigenom har en grund lagts för den framväxande kristendomens egen bildningskultur, utan att den hebreiska bildningens grundläggande texter – eller för den delen egentligen den klassiska grekiska kulturtraditionen – avvisas.

Frågan om relationen mellan Bibeln och antik utbildning är kanske egentligen inte helt rätt ställd. Det vi brukar kalla Bibeln är i sig ett uttryck för uråldrig lärdom och bildning. Den är, för att återigen tala med vishetsläraren i Syraks bok, en *paideia* som ger förstånd och kunskap.